

Elitplantstationens historia

Utredning föreslår en nationell Elitplantstation

Elitplantstationens start börjar med att en utredning tillsattes 1980. Trädgårdsbranschen var sedan länge överens om behovet av att finna en nationell lösning på försörjning av ett friskt och sortäktat odlingsmaterial. Lantbruksstyrelsen tillsatte en arbetsgrupp 1980 med representanter från SLU (Sveriges Lantbruksuniversitet), TRF (Trädgårdsnäringens Riksförbund), och LBS (Lantbruksstyrelsen) för att utreda behov och för att komma med en strategi. Sekreterare var Christer Wohlström. Arbetsgruppens rapport blev klar 1982 och där föreslogs en samverkan mellan trädgårdsnäring, forskning- och försöksverksamhet på samma sätt som byggts upp i Sveriges grannländer. Där hade förökningssystem byggts upp för kärn-, elit-, stam-, och bruks-plantproduktion. I utredningen föreslogs att kärnplantsframställningen skulle ske på SLU och finansieras av statliga anslag. Etablering av en fristående Elitplantstation föreslogs, med TRF som huvudman. Placering föreslogs till Balsgård/SLU. LBS föreslogs ansvara för regler för produktion och handel.

Uppbyggnad, finansiering och investeringar

Uppbyggnaden av en Elitplantstation beräknades då till 1,6 miljoner kronor i investeringskostnader och verksamheten skulle på sikt finansieras genom plantförsäljning och pengar från avgiftssystemet för plantskolekontroll som då fanns.

1982 när rapporten lades fram fanns det akuta problem i bärodlingen med att få tag i friskt utgångsmaterial för jordgubbar och bärsektionen inom TRF med Inge Andersson i spetsen engagerade sig starkt i Elitplantstationens tillkomst. De första åren var TRF huvudman för Elitplantstationen, inom bolaget TKAB. Verksamhetsansvarig var Christer Wohlström med en driftsledare stationerad på stationen. Först Tommy Åhlander under några månader och därefter Bertil Wikesjö. Elisabet Martinsson (tidigare Nilsson) anställdes 1984 och är fortfarande kvar, anställd som verksamhetsledare från 1996.

Elitplantstationens praktiska verksamhet påbörjades hösten 1982 med plantering i fält på Balsgård/SLU med elitmoderplantor från norska elitplantstationen. Därefter följde plantering på fält av elitmodermaterial av hallon och vinbär från Norge. Planering av växthus- och arbetslokalsbyggnation påbörjades 1984 och genomfördes 1985. Investeringen blev möjlig i och med att återförande av handelsgödselavgiftsmedlen beslutades och eftersom samtliga intressenter ansåg att tillkomsten av en Elitplantstation var ett viktigt projekt så beviljades medel för nödvändiga investeringar och utvecklingsarbete. Finansieringsmöjligheten via återföring av handelsgödselavgiftsmedel fanns sedan kvar i ca 10 år och fram till 1994 anslogs drygt 15 miljoner för fastighet, utrustning, växtmaterial och produktionsutveckling.

Avgiften på handelsgödsel avskaffades och därefter blev det under en period svårt att hitta en finansiering för den allmännyttiga delen av EPS verksamhet. Finansieringen löstes genom att EPS årligen blir omnämnt i regeringens regleringsbrev till Jordbruksverket där det anges att 750 000 kronor per år skall användas för EPS allmännyttiga verksamhet.

EPS fastighetsuppbyggnad började med att ett markområde på 8 000 m² köptes in från SLU av TKAB vid starten där växthus byggdes och ca 3 ha odlingsmark arrenderades. Kontor och laboratorier hyrdes av Balsgård och verksamheten byggdes upp i ett nära samarbete med Balsgård SLU. Nämnas skall att chefen för Balsgård, Viktor Trajkovski, i många år var ansvarig även för Elitplantstationens verksamhet. Viktor Trajkovski blev chef för Elitplantstationen när TRF avsåg sitt huvudmannaskap.

Framtagning av friskt plantmaterial, överföring av kompetens från SLU

Redan före EPS tillkomst fanns kompetens och utvecklingsarbete inom området för framtagning av friskt plantmaterial på SLU. Det var gruppen runt Lennart Nilsson på Växtskyddet som arbetade med meristem och virustestning, och gruppen runt Trygve Christoffersen med bl a Margareta Welander som arbetade med utveckling av vävnadsodling för prydnadsväxter, dessutom utvecklade avdelningen på Frukt- och Bär under Ingevald Fernquist system för att få fram elitmodernmaterial inom främst Frukt men också på bärslagen.

Förökningssystem och regler byggs upp i samarbete mellan SLU, SJV, EPS och branschen

De första 5 åren dominerades verksamheten helt av förökning av elitplantor av jordgubbar och utökades efterhand med fler växtslag. Samtidigt byggdes förökningssystem och regelverk för krav på sjukdomstester och kontroll upp i samarbete mellan SLU, SJV (Statens Jordbruksverk) och EPS och branschen. Vedartade prydnadsväxter blev först efter några år en allt viktigare verksamhetsdel, där det inte var frihet från plantburna sjukdomar utan bevarande och tillhandahållande av sorter, speciellt utvalda för svenskt klimat som var i fokus.

Elitplantstationen blir en Stiftelse

TRF var huvudman för EPS vid starten men avsåg sig uppdraget efter de första åren. Huvudmannaskapet utreddes tillsammans med berörda organisationer, TRF, SLU-Movium, RST och KTF. Tillsammans kom man överens om att bilda en stiftelse för att markera Elitplantstationens allmännyttiga ställning. Stiftelsen bildades 1987 och stiftarna är TRF (numera LRF-trädgård), SLU med Movium, RST (Riksförbundet Svensk Trädgård), KTF (Koloniträdgårdsförbundet). En stiftelse urkund med stadgar undertecknades av KTF, TRF, RST, SLU med tillstyrkande från Movium 15 maj 1987. I stadgarna anges att Stiftelsen har till ändamål att utan vinstsyfte för enskild person eller organisation stödja och främja samt själv bedriva forskning, utveckling och försök i fråga om produktion av friskt och sortäkta växtmaterial samt själv producera sådant material. Minst en av styrelsens ledamöter skall ha god vetenskaplig kompetens inom stiftelsens arbetsområde. Vid starten var följande personer ledamöter i stiftelsens styrelse: Gunnar Alheim TRF, Inge Andersson TRF, Ole Andersson Movium, Finn Broström Movium, Sten Ebbersten SLU, Gösta Engstedt RST, Göran Svanfeldt KTF och Bo Göran Svensson TRF, och Viktor Trajkovski verksamhetsledare. Under många år engagerade sig Göran Svanfeldt starkt för Elitplantstationen och var ett bra stöd för personalen och genom kontakter både på politisk nivå och i branschen löstes många frågeställningar.

Mikroförökningslaboratorie och utvecklingsarbete

I arbetet med framtagning av friskt startmaterial är vävnadsodling en viktig teknik. Först var vävnadsodlingen förlagd till laboratoriet på Balsgård men efter ett par år satsades mer på tekniken och vävnadsodlingen delades upp på en utvecklingsenhet och en förökningssenhet. Utvecklingsenheten ansvarade för att utveckla en säker och effektiv metod för storskalig vävnadsodling av olika växtslag, ansvarig var Margaret Svensson under mer än 15 år. Ett laboratorium med stora klimatkammare byggdes upp i ett hus intill huvudbyggnaden på Balsgård. På produktionslaboratoriet var 4-5 personer sysselsatta, lite varierande beroende på tiden på året. Mikroförökningsteknik utvecklades för ett flertal växtslag, t ex klematis, rabarber, blåbär, lingon och vedartade prydnadsväxter som syren, prydnadsprunus och prydnadsmalus. Stora plantskolor önskade att få träd på egen rot och gjorde stora beställningar. Under de här åren hade EPS det största mikroförökningslaboratoriet i Skandinavien för vedartade växter. Flera utvecklings projekt med klonförökning av stora serier som masurbjörk, fågelbärsträd och lind genomfördes.

Bra teknik utvecklades för många växtslag men mikroförökningen var arbetsintensiv och efter mer än 15 års arbete inom vävnadsodling nödgades EPS styrelse fatta beslut om att lägga ned laboratorieverksamheten under 2003 eftersom kostnaderna blev för höga. Istället har tjänsten köpts in från andra laboratorier både i Sverige och i våra nordiska grannländer. Verksamheten omstrukturerades och det beslöts att den fortsatta verksamheten skulle koncentreras på EPS huvuduppgift att tillhandahålla ett sunt och sortäkt växtmaterial till svenskt klimat. Samtidigt upphörde den nära kontakten med Balsgård. All verksamhet flyttades från Balsgårds huvudbyggnad till eget kontor i anslutning till EPS växthus.

Kompetensen inom mikroförökning är speciell för Elitplantstationen. Den långa erfarenheten av att överföra mikroplantor från 'In-vitro' till 'In-vivo' är unik för Elitplantstationen. Uppdrag och utvecklingsarbete pågår med privata laboratorier, i Danmark med Vitroform A/S, i Sverige med Cultiva AB. Mikroförökningstekniken har utvecklats i olika projekt med Margareta Welander, nämnas skall utveckling av en bioreaktor för automatiserad produktion.

Certifieringssystem

Certifieringssystem för produktion av jordgubbsplantor, hallon och vinbärsplantor byggdes upp i samråd med Jordbruksverket på 1980 talet och följdes av certifiering och produktionsregler för certifiering av fruktträdproduktionen i Sverige. Till ovärderlig hjälp vid rensning och testning, samt konsultation har Gunilla Åhman Intertek AB (tidigare SLU) varit sedan Elitplantstationens tillkomst. Certifieringssystemet för fruktträdproduktion infördes i början av 1990-talet och inköp av certifierat förökningsmaterial var obligatoriskt fram till EU-inträdet men blev därefter frivilligt. EU-inträdet hade stor effekt på efterfrågan av elitplantor av jordgubbar som sjönk när införelsvillkoren ändrades.

Kärnplantorna bevarades till slutet av 1990 talet isolerat på SLU Alnarp, men höga hyreskostnader gjorde att EPS byggde ett eget kärnplanthus (bågväxthus 500 m²) och själv tog ansvaret för bevarandet.

För att tydliggöra certifieringen av enskilda plantor på försäljningsställen infördes redan 1998 en särskild certifieringsetikett som EPS tillhandahåller, en etikett för varje inköpt träd. Överskottet från etikettavgiften går till finansiering av rensning/testning av fruktträdssortimentet.

E-plantsystemet

Parallellt med arbetet med elitplantproduktionen av frukt- och bär-sorter utvecklades ett system för urval och marknadsföring av plantskoleväxter utvalda för svenskt klimat. Arbetet utvecklades och genomfördes under Nils Andersens ledning inom plantskolegruppen som lyder under EPS styrelse. Efterhand byggdes det kvalitetssäkringssystem upp som i dag är väl etablerat och benämns E-plantsystemet. Regler för E-märkning togs fram och produktionsregler fastställdes. På anmodan från SLU beslöt EPS styrelse under 1990-talet att även alla vedartade plantskoleväxter skulle genomgå en sjukdomstestning för att kunna E-märkas. Det här genomfördes och därmed fick E-märket status som ett kvalitetssäkringsmärke av dignitet. Ett varumärke för E-plantor utformades och registrerades 1990 med EPS som ägare och som därefter i avtal med Sveplants E-grupp (bildat 1991) överlämnade ensamrätt att nyttja varumärket till Sveplants E-grupp, numera en ekonomisk förening med namnet E-planta ekonomisk förening. E-plantsystemet har vidareutvecklats av Gunnel Holm, anställd som verksamhetsledare sedan 1996.

EPS styrelse fattar beslut om E-märkning för enskilda sorter på beslutsunderlag framtagna i arbetsgrupper inom EPS, där representanter ingår från producenter, växtanvändare och landets högsta expertis inom området. E-märkning görs på både vegetativt förökade vedartade

prydnadsväxter och på frökällor för vedartade prydnadsväxter. Frökällor och distribution av frön hanteras direkt av E-planta ek. förening. Även certifierade frukt-och bär-sorter ingår sedan 20 år i E-plantsystemet. Allt nytt växtmaterial genomgår en sjukdomstestning och bevaras isolerat tills sjukdomstestningen är klar.

Nordiskt samarbete

För EPS har samarbetet inom Norden var mycket viktigt både när det gäller utväxling av växtmaterial och kunskapsutbyte för sjukdomstestning/rensning och förökning. Vid starten fick EPS mycket utgångsmaterial från de andra elitplantstationerna i Norden och kunde på så sätt komma igång snabbare. De norska produktionsplantskolorna uppmärksammade bildandet av Sveplants E-grupp och samarbetet som plantskolorna därigenom fått med EPS. De norska plantskolorna önskade kopiera både varumärket och samarbetsmodellen. Efter förhandlingar mellan de svenska och norska elitplantstationerna och dess producentplantskolor, slöts fyra avtal (i dagligt tal benämnd 'avtalskvadraten') om samarbete 1998. Avtalet innebär att Elitplantstationen tillåter den norska E-gruppen att använda det även i Norge skyddade varumärket E-planta (på norska E-plante) och att den norska elitplantstationen i Norge spelar samma roll för det norska E-systemet som den svenska Elitplantstationen gör i Sverige.

Efter omstruktureringen 2003 förstärktes samarbetet med Norge och Finland där elitplantstationerna producerar mikroplantor på uppdrag av EPS. Förnärvarande fortsätter samarbetet med den norska Elitplantstationen men har i stort sett upphört med den finska till stor del på grund av neddragningar och omstrukturering av deras verksamhet. Samarbete och försäljning av certifierade elitplantor fungerade i många år bra med den danska elitplantstationen men slutade när den danska verksamheten lades ned 2002.

Samarbete med POM och Grönt Kulturarv

Under 2005 skapades kontakter mellan POM (Programrådet för odlad mångfald) och Elitplantstationen. Programmet syftar till att säkerställa ett långsiktigt bevarande av den genetiska mångfalden bland svenska kulturväxter. POM intresserade sig för Elitplantstationen, dels för att Elitplantstationen redan var ett svenskt centrum för bevarande av främst frukt- och bärväxter i form av kärnplantor, dels för att POM:s inventeringar väntades innebära att äldre fortfarande värdefulla kloner/sorter hittades. Och att de på sikt behövde rensas om de skulle ut på marknaden. Arbetet med POM och Grönt Kulturarvsväxterna som sedan lanserades har fortgått och utvecklats genom åren. Frukt, perenner, rosor och pelargoner har rensats och förökats och sålts till producenter för att sedan lanseras på marknaden.

Elitplantstationen har en central roll vid vegetativ förökning i Sverige och ett fungerande distributionssystem och alla producenter får tillgång till växtmaterialet samtidigt. Elitplantstationen är sedan några år ansvarig för ett projekt med titeln Strategier för nyttjande av POM-växtmaterial, främst perenner och rosor men också fruktsorter med fokus på effektiv marknadsföring och förökning, finansierat via Programmet för odlad mångfalds budget. Marknadsföringen har genom införandet av varumärket 'Grönt Kulturarv' blivit bra och uppskattad.

Sedan 2007 har Elitplantstationen ett avtal med Programmet för odlad mångfald för bevarande av testade och rensade icke kommersiella mandatsorter av frukter och bär.

Förökningsuppdrag och projekt

Förökningsuppdragen från E-gruppen fortsätter, liksom förökning av växter inom programmet för odlad mångfald. Enskilda förökningsuppdrag finns också. Ett projekt som löper sedan 3 år är

uppdragning av potatisfröplantor till bildande av knölar i isolerat växthus för SLU:s växtförädlingsprogram.

Elitplantstationen är med i Partnerskap Alnarps ämnesgrupp för Frukt och Grönt och har deltagit i olika projekt, bl.a. i utveckling av ett system för bioreaktorer som används i vävnadsodling och Kvalitetssäkring av frukt och bärväxter. Projektet 'Kvalitetssäkring av frukt- och bär- växter pågår fortfarande nu med annan finansiering.

Nu, inriktning på småplantsproduktion och bevarande av modermaterial

Efter omstruktureringen 2003 har verksamheten koncentrerats till arbetslokalen och växthuset som byggdes 1985 och där har investeringar gjorts. Kontor och personalutrymmen inreddes i arbetslokalen och efterhand har verksamheten inriktats till att en rationell småplantsproduktion med ytor för bevarande av dels kärnplantor men också för moderplantor i olika kategorier. Idag finns stora bäddytor (6 000 m²) för containerodling av småplantor, fält för moderträd och moderbuskar, samt typkontrollkvarter på ca 4 hektar. Bågplasthus (1 500 m²) för produktion och bevarande (både för prekärnplantor och kärnplantor), samt en skugghall på 500 m².

Verksamhetens ekonomiska resultat har under många år varit bra men både 2015 och 2016 minskade ordern från den största kunden samtidigt som SJV minskade det statliga anslaget vilket påverkade verksamheten negativt. Med anledning av detta har satsningar gjorts på mer marknadsföring, kundbesök och förhandlingar pågår om ett ökat stöd från olika finansiärer. Det här har resulterat i att Jordbruksverket har återgått till samma nivå på anslaget som tidigare.

Elitplantstationen har stöd från E-planta ek. förening dels för rensning/testning och bevarande av E-sorter som tillhör E-gruppen samt för fortsatt utveckling av E-systemet och dels för att E-gruppen har ensamrätt att nyttja varumärket E-planta.

Elitplantstationen har också ett uppdrag att bevara mandatsorter av frukt och bär för den nationella genbanken vid SLU Alnarp, som uppfyller kraven för Jordbruksverkets föreskrifter om trädgårdsväxters sundhet och driver ett projekt tillsammans med POM/SLU med titeln; Strategier för introduktion och uppbyggnad av ett varaktigt varumärke 'Grönt kulturarv'[®], med fokus på nyttjandet av växtmaterial inom POM.